

Juhani Pallasmaa

A bór szemei

JUHANI

Fordította: Veres Bálint

PALLASMAA

*A BŐR
SZEMEI*

Építészet és érzékiség

Steven Holl előszavával

ELŐSZÓ

Vékony jégen

Steven Holl

Amikor egy esős New York-i napon nekiültem, hogy papírra vessem ezeket a sorokat, Helsinki jutott eszembe, a frissen hullott fehér hó és a lassan összeálló jég, történetek a hideg finn telekről, a helyi utacskákról, amik minden évben improvizatorikusan bukkannak fel a keményen befagyott északi tavak hátán. Néhány hónappal később, amikor a jég már vékonyodni kezd, mindig akad valaki, aki megkockáztatja, hogy keresztülhajtson a tavon, ám vesztére beleszakad. Elképzelem, ahogy utoljára még körbenéz, miközben a jéghideg fekete víz elönti a süllyedő autót. Finnország szépsége tragikus és titokzatos szépség.

Juhani Pallasmaa-val az építészet fenomenológiájáról folytatott eszmecserenk első Finnországi utam idején vette kezdetét, ami az 1991-es, ötödik alkalommal megrendezett jyvaskyläi Alvar Aalto Szimpózium alkalmából esett meg.

1992 októberében újfent találkoztunk, ezúttal Helsinkiben. Akkoriban a Kortárs Művészeti Múzeum pályázata kapcsán dolgoztam ott. Visszaemlékszem egy beszélgetésre, amit Merleau-Ponty írásairól folytatunk, nevezetesen arról, hogy miképpen lehet ezeket az írásokat az építészeti tapasztalatban megjelenő téri szekvencialitás, texturalitás, materialitás és fénydinamika szempontjából értelmezni. Emlékszem, hogy ez a beszélgetés egy ebéd közben zajlott, a Helsink-i kikötőjében horgonyzó hatalmas fabárkák egyikének fedélzete alatt. A gőz fűtőkben szállt fel a zöldséglevésből ahogy a hajó finoman ringatózott a kikötő félig fagyott vizében.

Juhani Pallasmaa építészetét személyesen is megtapasztaltam a Rovaniemiben található csodálatos múzeumrekonstrukciótól a délnyugat-finnországi, turkui szigetvilág figyelemre méltó kis kőszirtjén található faházig. Az ezekben a terekben megtapasztalható érzetek, hangok, szagok azonos súllyal bírnak, mint az épületek kinézete. Pallasmaa nem csupán teoretikus, de fenomenológiailag tájékozódó, ragyogó építész is. Maga is gyakorlója annak az elemezhetetlen érzéki építészetnek, amelynek fenomenológiai vonásai építészetfilozófiai igényű írásaiban konkretizálódnak.

Egy Toshio Nakamurától érkező meghívás nyomán, 1993-ban Alberto Pérez-Gómezzel együtt egy könyvön kezdtünk el dolgozni, melynek címe *Questions of Perception: Phenomenology of Architecture volt*. Évekkel később a kiadó, az *Architecture + Urbanism* úgy döntött, hogy újra kiadja kis könyvecskénket, minthogy annak érvei fontosnak bizonyultak más építészek számára is.

Juhani Pallasmaa könyve, *A bőr szemei* – ami a *Question of Perception*-ből nőtt ki – a korábbiaknál feszesebb és világosabb megfogalmazását nyújtja azoknak a döntő jelentőségű fenomenológiai dimenzióknak, amik az építészeti *tapasztalatot alkotják*. A dán építész, Steen Eiler Rasmussen *Experiencing Architecture* (1959) című könyve óta egyetlen ehhez foghatóan tömör és világos szöveg sem jelent meg a témában, egy sem, ami a 21. századi építészet kialakulásának kritikus időszakában ekkora segítséget jelenthet egyetemi hallgatók és gyakorló építészek számára.

Merleau-Ponty posztumusz könyvében, a *Látható és láthatatlan*ban szerepel egy bámulatba ejtő fejezet: *Az egymásba fonódás - A kiazmus*. (Valójában ez lett az 1992-es Helsinki Kortárs Művészeti Múzeum pályázataára benyújtott tervem címének a forrása). A szóban forgó fejezetben Merleau-Ponty azt írja: „A horizont-lét egy teljesen önálló lét-módot fejez ki: a mindent átható porozitás, pregnancia és általánosság létmódja ez. A horizont, hasonlóan az éghez és a földhöz, nem kilapított dolgok összessége vagy osztálya, és nem is a dolgok csoportosításának logikai elve, de még csak nem is a 'tudat potencialitásának' rendszere.”

A 21. század első évtizedében ezek a gondolatok túlfutnak a horizonton, vagy épp ellenkezőleg: „a bőr alá” hatolnak. A túlfeszített marketingtechnikák által mozgatott fogyasztási javak mindenütt-jelenválósága kioltja öntudatunkat és megzavarja gondolkodási

1 | Maurice Merleau-Ponty, *A látható és a láthatatlan*, Farkas Henrik és Szabó Zsigmond fordítása, Budapest: LHarmattan, 2006, 168-169.

képességünket. Az építészetben az új, digitálisan túlterhelt technikák alkalmazása ehhez a nagyzólaşhoz csatlakozik. Pallasmaa ezelőtt a zajos háttér előtt idézi fel a gondolkodás ama magányát és menedékét, amit korábban úgy nevezett, „a csend építészete”. Tanítványaimat arra fogom ösztönözni, hogy olvassák el ezt a könyvet és gondolkozzanak el a „háttérzajon”. Mert „létünk mélysége” manapság vékony jégre futott.

BEVEZETÉS

Megérinteni a világot
Juhani Pallasmaa

A londoni Academy Editions szerkesztői 1995-ben felkérték, hogy írjak egy kötetet *Polemics* sorozatuk számára, 32 oldalas nagyesszé formájában, s olyan témáról, amit az aktuális építészeti diskurzus szempontjából relevánsnak ítélek. Az eredmény – *The Eye of the Skin: Architecture and the Senses* című könyvecském – a következő évben jelent meg.

Kéziratom második része az *An Architecture of the Seven Senses* című, Steven Hall építészetről írott esszém alap gondolataira megy vissza (megjelent az *Architecture + Urbanism, Questions of Perception* című, 1994-es különszámában). Ez az írás Hallnak és Alberto Pérez-Gómeznak az esszéivel együtt jelent meg a fenti kötetben. Az első rész érvrendszere és hivatkozásai pedig egy kicsit későbbi, 1995 júniusában Koppenhágában, a Dán Királyi Művészeti Akadémián tartott építészet-fenomenológiai előadásomra támaszkodnak – ezen a szemináriumon egyébként a *Questions of Perception* mindhárom szerzője előadást tartott.

Némi meglepetést jelentett számomra, hogy e szerény könyvecske milyen pozitív fogadtatásban részesült, és hogy a világ számos építészeti iskolájában az építészetelméleti kurzusok kötelező olvasmányainak egyikévé avanszált. Mindennek következtében a kiadás hamar elfogyott, a következő években a könyv fénymásolatok sokaságának formájában terjedt tovább.

Polemikus esszém eredetileg személyes tapasztalataimon, véleményemen és gondolati spekulációimon alapult. Mindjobban foglalkoztatni kezdett az építészet felfogásában, oktatásában és kritikájában végbement optikai eltolódás, és a többi érzék ezzel együtt járó elnyomása, végső soron az érzéki és érzékelési minőségek kérlelhetetlen eltűnése a művészet és az építészet területéről.

A könyv megírása óta eltelt tíz esztendőben az érzékelés iránti érdeklődés jelentősen megnőtt – úgy filozófiai szinten, mint az építészet gyakorlata, tapasztalata és oktatása szempontjából. Az érzékelés, a gondolkodás és az öntudat székhelyeként felfogott test szerepéről, valamint az érzékelésnek az artikulációban, az emlékezésben, a szenzoriális válaszokban és a gondolkodásban betöltött jelentőségéről szerzett meggyőződése azóta csak tovább erősödött és visszaigazolódt.

„A bőr szemei” címmel a taktilis érzékelésnek a világ megtapasztalásában és megértésében játszott jelentőségét kívántam hangsúlyozni, emellett pedig megpróbáltam fogalmi rövidzárlatot létesíteni a látás dominanciája és a tapintás elnyomott érzékelésmódja között. Az eredeti szöveg megírása óta tudomásomra

jutott, hogy bőrünk valójában még arra is képes, hogy jó pár színt megkülönböztessen egymástól, tehát hogy a bőr *valóban* lát is.¹

A tapintás elsődlegessége tehát mindjobban nyilvánvalóvá vált számomra. De ezen kívül a perifériás és fókuszon kívüli látásnak a valós világtapasztalatban és a belakott terek belsőségességének megélésében játszott szerepe is felkeltette az érdeklődésem. A megélt tapasztalat lényegét a haptikus és a perifériás érzékelés határozza meg. A fókuszált látás szembeállít bennünket a világgal, ezzel szemben a perifériás látás által a világ mintegy beburkol minket önnön fizikai valójába. Ezért a látás hegemoniájának kritikája mellett a tekintet és a látvány mibenlétét is újra kell gondolnunk.

Minden érzékelés, a látást is beleértve, valójában a tapintás kiterjesztése: érzékszerveinket speciális bőrszövetek alkotják, minden érzéki tapasztalás a tapintás egyik módusza, tehát végső soron a taktilitásra vonatkoztatott. A világgal létesített kapcsolatunk az én határain történik meg, a bennünket borító hártya sajátos fajtái szerint.

Az antropológus, Ashley Montagu orvosi kísérleteken nyugvó véleménye is a hapticitás elsődlegességét támasztja alá:

„[A bőr] a legősibb és legérzékenyebb szervünk, legelső kommunikációs médiumunk, és leghatékonyabb védelmezőnk. [...] Még a szem áttetsző szaruhártyáján

1 | James Turrell, „Plato’s Cave and Light within”, in *Elephant and Butterfly: permanence and change in architecture*, ed. Mikko Heikkinen, Jyväskylä: 9th Alvar Aalto Symposium, 2003, 144.

is egy módosult bőrszövet kerül el. [...] A tapintásból fejlődik tovább a szem, a fül, az orr, a száj. Ez az érzék a kiindulás, amelyből a többi differenciálódott. Olyan tény ez, ami úgy tűnik már abban a régi mondásban tudatosult, mely szerint a tapintás 'az érzékek anyja'.¹

A tapintásérzék az, aminek révén világérzékelésünk összekapcsolódik önmagunk érzékelésével. Még a látás is összeolvad a saját test haptikus folytonosságával, teszem emlékeztet rá, hogy ki vagyok és hol állok a feltároló világban. Testem képezi világom origóját, de nem a centrálperspektíva nézőpontjának értelmében, hanem a fizikai vonatkozások, az emlékezés, az imagináció és az integráció középpontjaként.

Nyilvánvaló, hogy „az életet felfokozó”² építészetnek szimultán módon az összes érzéket célba kell vennie, és össze kell kapcsolnia önképünket világtapasztalatainkkal. Szellemi értelemben az építészet leglényesebb feladata a lakozás és az integráció biztosítása. Az építészet nem a pusztá előállítás és elképzelés világaiba költöztetne be bennünket, hanem a világban-való-lét tapasztalatát artikulálja, továbbá megerősíti valóságérzékelésünket és önmagunk érzékelését.

Önmagunk érzékelése, melyet a művészet és az építészet felfokoz, lehetővé teszi, hogy egész lényünkkel belemerüljünk az álom, az imagináció és a vágy dimenzióiba. Az épületek és a városok horizontot kínálnak az emberi lét feltételeivel való szembenézés és számot

1 | Ashley Montagu, *Touching: The Human Significance of the Skin*, New York: Harper & Row, 1986, 3.

2 | Johann Wolfgang von Goethe fogalma, lásd i.m., 308.

vetés számára. A pusztán csak a vizuális csáberőt szolgáló objektumok létrehozása helyett a valódi építészet jelentésvonatkozásokat állít fel, vetít ki és közvetít. Egy épület valódi jelentése túl van azon, ami benne építésze-ti; tudatunkat a világba és önnön létünk érzékelésébe vezet vissza. A jelentős építészet önmagunk testi és lelki teljességének megtapasztalásában részesít. Valójában minden jelentős művészetnek ez a legfőbb feladata.

A művészet tapasztalatában egy különös csereviszony játszódik le: érzéseimért és asszociációimért cserébe a művészet tere kiterjeszti rám auráját, magához csábítja és felszabadítja érzékeimet és gondolataimat. Egy építészeti művet nem elkülönült retinális képek sorozataként tapasztalunk meg, hanem teljes anyagi és szellemi valójában. Az épület élvezetes formákat és felületeket kínál, melyek az azokat letapogató szem és más érzékek számára öltöttek formát, de ezeken túl az épület további fizikai és mentális struktúrákat is magába foglal, léttapasztalatunknak erősebb koherenciát és nagyobb jelentőséget adva.

Munka közben a művész és a kézműves egyaránt közvetlen testi és egzisztenciális jelenléttel merül el a feladatban, ahelyett hogy valamiféle külső és objektívált problémára összpontosítana. A bölcs építész egész testével és önmaga teljes érzékelésével teszi a dolgát. Egy épületen vagy egy tárgyon dolgozván egyúttal egy fordított perspektívába is belehelyezkedik, midőn saját önképének, vagy még pontosabban, léttapasztalatának perspektívája tárul elé. Az alkotómunka során jelentékeny önmeghatározás és ön-projekció játszódik le;

az alkotó egész testi és szellemi alkotmánya munkaterületté válik. Még Ludwig Wittgenstein is, akinek a filozófiája fokozatosan eltávolodott a testképzetektől, elismeri a filozófiai és az építészeti munka összefüggését az önképpel: „A filozófiai munka – sok tekintetben az építészethez hasonlóan – valójában elsősorban önmagunkon, önértelmezésünkön végzett munka. Azon, hogy miképpen látjuk a dolgokat...”¹

A számítógépet általában egyedülállóan hasznos találmánynak tekintik, ami felszabadítja az emberi képzeletet és megkönnyíti a hatékony tervezői munkát. Szeretném kifejezni komoly fenntartásaimat mindezzel kapcsolatban, legalábbis ami a komputereknek a tervezői folyamatban játszott jelenlegi szerepét illeti. A számítógépes képalkotás fokozatosan ellaposítja képzelőerőnk nagyszerű, multiszenzoriális, szimultán és szinkronikus képességeit, midőn a tervezői folyamatot passzív vizuális manipulációvá, retinális kalanddá züllesztí. A számítógép távolságot létesít az alkotó és a tárgy közé, ezzel szemben a kézi rajz és a modellépítés egyaránt haptikus kapcsolatba állítja az alkotót a térrel és a tárggyal. A képzelőerő számára a tárgy egyszerre van a kezünkben és a fejünkben; az elképzelt és kivetített fizikai képet saját testünk formálja meg. Egyszerre állunk a tárgyon belül és azon kívül. Az alkotómunka testi és szellemi önmeghatározásra, valós részvételre és beleérzésre szólít fel.

1 | Ludwig Wittgenstein, MS 112 46: 14.10.1931, in *Ludwig Wittgenstein – Culture and Value*, ed. GH von Wright, Oxford: Blackwell Publishing, 2002, 24.